

Janusz Skodlarski, Rafał Matera *

Pozycja Europy w gospodarce światowej na przestrzeni XX wieku

W okresie średniowiecza i w czasach nowożytnych postęp w gospodarce wyznaczała przede wszystkim Europa. Ekonomia europejska dominowała zdecydowanie nad pozostałymi kontynentami naszego globu.¹ W wyniku ekspansywnej polityki państw Starego Kontynentu w dobie odkryć geograficznych i pierwszych podbojów kolonialnych, wykształciła się specyficzna relacja między macierzą a zdobywanymi terytoriami. Struktura ekonomiczna nowo zajętych terenów była za słaba, by silnie współdziałać z metropolią. Mocarstwa kolonialne narzuciły handel na warunkach monopolu, co przyspieszyło akumulację kapitału i wpłynęło na rozwój handlu zamorskiego. Dopiero w końcu XVIII w. więzy między Europą a pozostałymi kontynentami wykroczały już wyraźnie poza stosunki handlowe. Widoczny staje się proces kształtowania się gospodarki światowej, która jednak wciągała w swoją orbitę głównie wybrzeża i miasta, a słabo penetrowała głębokie wnętrza kontynentów.²

W XIX stuleciu w okresie „rewolucji przemysłowej” przewaga Starego Kontynentu jeszcze bardziej się nasiliła. W 1870 r. po raz pierwszy w historii Europa zajęła czołowe miejsce pod względem wielkości produktu krajowego brutto (ponad 45% PKB ówczesnego świata). W tym czasie w Azji (dotychczasowym liderze) wytwarzano 38% globalnego PKB, w Ameryce Północnej i Australii – ponad 10%, Afryce – 3,5%, Ameryce Łacińskiej – 2,5%.³

---

* Prof. dr hab. **Janusz Skodlarski** oraz dr **Rafał Matera** – Katedra Historii Myśli Ekonomicznej i Historii Gospodarczej, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ Zob. szerzej: F.Braudel, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV-XVIII wiek*, t.III, Warszawa 1992.

² Zob.: E.Rostworowski, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 1984, s.36.

³ A.Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective*, OECD, Paris 2002, s.261, 263-264.

Powstanie gospodarki światowej na początku XX wieku nie pozbawiło Starego Kontynentu gospodarczego przewodnictwa. Europa stanowiła dynamiczne centrum pobudzające do działania gospodarkę całego świata. Przypadały na nią przed 1914 r. więcej niż połowa światowej produkcji i handlu. Zmniejszał się jednak stopniowo europocentryczny charakter obrotów towarowych. W latach 1876-1880 około 67% wymiany światowej dokonywało się wewnątrz Europy. W 1913 r. przypadało na nią 61% handlu światowego, podczas gdy na Amerykę – 24%, na Azję – 11% i na Afrykę – 4%.⁴

Na początku XX wieku z Europy pochodziły aż trzy z czterech gospodarczych mocarstw światowych (Wielka Brytania, Niemcy i Francja) i tylko Stany Zjednoczone mogły dotrzymać im kroku na tym polu. Z dwudziestu państw o najwyższym PKB na mieszkańca w 1913 r. aż 14 znajdowało się na tym kontynencie (zob. tabelę 1).

Tabela 1. Ranking państw wg PKB *per capita* w 1913 r.
(w dolarach o sile nabywczej z 1990 r.)

Pozycja	Państwo	PKB <i>per capita</i>
1.	Australia	5 505
2.	Stany Zjednoczone	5 307
3.	Nowa Zelandia	5 178
4.	Wielka Brytania	5 032
5.	Kanada	4 213
6.	Szwajcaria	4 207
7.	Belgia	4 130
8.	Holandia	3 950
9.	Niemcy	3 833
10.	Argentyna	3 797
11.	Dania	3 764
12.	Francja	3 452
13.	Szwecja	3 096
14.	Austro-Węgry	2 793
15.	Irlandia*	2 733
16.	Chile	2 653
17.	Włochy	2 507
18.	Norwegia	2 275
19.	Hiszpania	2 255
20.	Finlandia*	2 050

* W 1913 r. Irlandia była formalnie zależna od Wielkiej Brytanii, a Finlandia od carskiej Rosji.

⁴ A.Lubbe, *Imperium europejskie? Ekspansja Europy a powstanie gospodarki światowej*, Warszawa 1982, s.140-158; *Gospodarka światowa*, red. A.Marszałek, Łódź 1993, s.155.

Źródło: A.Maddison, *Monitoring the World Economy 1820-1992*, OECD, Paris 2000, s.23-24.

Przed wybuchem I wojny światowej ukształtował się system międzynarodowego podziału pracy, który zapewniał krajom uprzemysłowionym bezprecedensowy dobrobyt. System ten załamał się w wyniku kataklizmu wojennego, w trakcie którego największe straty poniosła Europa. Złożyły się na nie ogromne zniszczenia, zahamowanie rozwoju przemysłu cywilnego oraz proces dekapitalizacji maszyn i urządzeń.⁵ Koszty materialne wojny (łącznie ze zniszczeniami wojennymi) szacowano na 273 mld USD (w cenach z 1918 r.).⁶ Z tej kwoty 199 mld przypadło na aliantów, a 74 mld na państwa centralne. Spośród poszczególnych państw największe straty poniosła Francja (około 26 mld USD).⁷ Szczególnie ucierpiały najbardziej uprzemysłowione tereny w północnej Francji oraz w Belgii.⁸ Poważne straty, szczególnie w rolnictwie, odnotowały także państwa Europy Środkowej i Wschodniej. W Stanach Zjednoczonych, które stały się największym wierzycielem na świecie rozumiano, że bez udziału w gospodarczej odbudowie Europy pożyczone pieniądze będą nie do odzyskania. Także amerykańscy biznesmeni byli zainteresowani rekonstrukcją Starego Kontynentu. By nie dopuścić do chaosu i zwycięstwa ekstremalnych ruchów politycznych, zorganizowano pierwszą w historii agencję pomocy międzynarodowej. Żywność i artykuły pierwszej potrzeby dostarczano jeszcze podczas wojny, niosąc pomoc również po zawieszeniu broni.⁹

Brzemiennym w długotrwałe skutki polityczne i gospodarczo-społeczne następstwem I wojny światowej było powstanie w wyniku rewolucji bolszewickiej Rosji Radzieckiej (od 1922 r. Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich). Pojawił się nowy ustrój, w założeniach komunistyczny, który zapoczątkował rywalizację z krajami kapitalistycznymi. Bezpośrednimi konsekwencjami ekonomicznymi powstania ZSRR dla gospodarki światowej było przejściowe izolowanie tego kraju w stosunkach międzynarodowych; utrata kapitałów

---

⁵ R.Cameron, *Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych*, Warszawa 1996, s.372-373; W.Ashworth, *A Short History of the International Economy since 1850*, London 1977, s.187-188.

⁶ Nieco inne dane przytacza R.Cameron, koszty działań militarnych szacuje, od 180 do 230 mld USD. Do sumy tej dodaje jeszcze koszty pośrednie (ponad 150 mld USD) przez co rozumie zniszczenia zakładów przemysłowych, kopalń, środków transportu, sprzętu rolniczego itp. (idem, op.cit., s.372-373).

⁷ L.E.Bogart, *Direct and Cost of the Great World War*, Washington 1920.

⁸ C.Fohlen, *La France de l'entre-deux-guerres*, Paris 1966, s.47.

⁹ Jednym z aktywnych organizatorów pomocy w Belgii i północnej Francji był przysłyły prezydent Stanów Zjednoczonych Herbert Hoover, działający jako szef American Relief Administration od listopada 1918 r. (H.Hoover, *An American Epic. The Relief of Belgium and Northern France 1914-1930*, vol. 1, Chicago 1959; C.Maier, *Recasting Bourgeois Europe. Stabilization in France, Germany and Italy in the Decade After First World War*, New Jersey 1975, s.14).

państw zachodnich w związku z nacjonalizacją przedsiębiorstw i zawieszeniem

obsługi długu zagranicznego oraz odcięcie dostępu do bogatych rosyjskich zasobów surowcowych. Wprawdzie już na początku lat 20. stosunki handlowe z nowo powstałym państwem nawiązała Wielka Brytania, a wkrótce Niemcy i inne państwa europejskie, wciąż miały one jednak ograniczony charakter ze względu na niepewność polityki ZSRR, wynikającej ze specyfiki (nieobliczalności) ustroju.¹⁰

Wojna spowodowała więc poważne zmiany w układzie sił w gospodarce światowej. Po I wojnie światowej Stany Zjednoczone i Kanada wytwarzały więcej wyrobów przemysłowych niż wszystkie kraje Europy Zachodniej razem wzięte. Główne centrum przemysłowe i handlowe świata przesunęło się ostatecznie z Europy do Ameryki Północnej. Dość znaczne zmiany zaszły w dziedzinie światowej produkcji rolnej. Rolnictwo wyraźnie podupadło w uwikłanej w wojnę Europie, natomiast przeżywało okres dobrej koniunktury w państwach zamorskich, zwłaszcza w obu Amerykach. W poszczególnych krajach europejskich zbiory zbóż obniżyły się od 33 do blisko 60%, a w państwach zaoceanicznych – wzrosły o 12%. W ten sposób zwiększył się udział krajów zamorskich w światowej produkcji rolnej, a zwłaszcza zbożowej.

Wyraźnie spadło znaczenie Europy w światowej wymianie handlowej – jej udział zmniejszył się z 58 do 49%. Na pierwsze miejsce w handlu międzynarodowym wysunęły się zdecydowanie Stany Zjednoczone. W 1929 r. ich eksport stanowił ponad 16% wywozu światowego, zaś import 12,5%.¹¹ W tym czasie wzrosły także inwestycje amerykańskie za granicą: w 1914 r. wynosiły one 3,5 mld USD, a w 1919 r. już 7 mld USD.¹² Wielka Brytania, największa przed wojną potęga handlowa i największy inwestor, mimo supremacji w Europie miała spore kłopoty z utrzymaniem się na rynkach zagranicznych.

Konsekwencją ukształtowania się nowego układu sił w gospodarce światowej były zmiany w rozdziale dochodu narodowego poszczególnych regionów świata: w 1929 r. na Amerykę Północną przypadało 38,3% PKB wytworzonego na naszym globie, zaś na Europę – 32,4% (zob. tabelę 2).

W latach 1939-1945 funkcjonowanie gospodarki światowej zakłócił największy kataklizm wojenny w dziejach ludzkości. Wojna najbardziej zachwiała produkcją przemysłową Europy, gdyż jej poziom przedwojenny osiągnięto dopiero w 1947 r. Tendencje rozwojowe w poszczególnych krajach i regionach różniły się między sobą. Najwyższe tempo wzrostu produkcji przemysłowej

---

¹⁰ Zob. szerzej: E.H.Carr, *The Russian Revolution. From Lenin to Stalin*, London 1979.

¹¹ D.H.Aldcroft, *The European Economy 1914-1990*, London 1993, s.64.

¹² Jednocześnie zmalały inwestycje zagraniczne (zwłaszcza europejskie) w Stanach Zjednoczonych z 7,2 mld USD w 1914 r. do 3,3 mld USD w 1919 r. (J.Potter, *The American Economy between the World Wars*, London 1974, s.25).

w świecie osiągnęła gospodarka amerykańska. Niewątpliwy wpływ na ten rozwój miała pomyślna koniunktura wojenna oraz fakt, iż na obszarze tego kraju nie toczyły się bezpośrednie walki. Produkcja przemysłowa Stanów Zjednoczonych zwiększyła się w porównaniu z 1937 r. aż o 70%. Największy wzrost produkcji rolnej również dokonał się w USA (o 37%), podczas gdy największy spadek wystąpił w Europie (o 35%). Przepaść dzieląca gospodarkę amerykańską od reszty krajów pogłębiła się.¹³

Tabela 2. Podział PKB w 1929 r. według regionów świata (w %)

Region	1929
Świat	100
Europa Północno-Zachodnia	24,0
Europa Południowo-Wschodnia	8,4
ZSRR	6,6
Ameryka Północna	38,3
Ameryka Łacińska	4,7
Australia i Oceania	1,3
Japonia	2,1
Chiny	6,6
Azja Południowo-Wschodnia	6,0
Reszta świata	2,0

Źródło: L.J.Zimmerman, *The Distribution of World Income, 1860-1960* w: *Essays on Unbalanced Growth*, ed. E.De Vries, London 1965, s.35-56.

Straty materialne spowodowane wojną były również ogromne. Zniszczenia dotknęły głównie Europę, gdzie oszacowano je na blisko 260 mld USD (liczonych w cenach z 1938 r.).¹⁴ Najbardziej dotkliwe straty poniósł ZSRR – 128 mld, Niemcy – 48 mld, Polska – 30 mld, Francja – 22 mld oraz Jugosławia – 11 mld USD. W przeliczeniu na głowę mieszkańca najbardziej poszkodowana była Polska – 840 USD, później Niemcy – 728 USD, Jugosławia – 724 USD, ZSRR – 674 USD i Francja – 527 USD.¹⁵ Same liczby niekiedy niewiele mówią o realnych zniszczeniach. Zdewastowane były całe miasta (najbardziej w ZSRR,

---

¹³ *Bilans gospodarki światowej i jej perspektyw*, „*Études et Conjoncture, Économie Mondiale. Inventaire économique de l'Europe*”, no. 12/1947.

¹⁴ Istnieją jednak szacunki, według których straty materialne całego świata w okresie wojny wyniosły grubo ponad bilion USD (J.Szpak, *Historia gospodarcza powszechna*, Warszawa 1997, s.226).

¹⁵ Zob.: *Straty wojenne*, „*Études et Conjoncture ...*”, op.cit., s.17-19, 45-48; J.Strzeszewski, *Problemy finansowe krajów Europy Środkowo-wschodniej*, „*Wiadomości Narodowego Banku Polskiego*”, nr 4/1949, s.201-206; W.Karra, *Przemysł kontynentalnej Europy w okresie powojennym*, „*Mysł współczesna*”, nr 1/1947, s.188.

Polsce i w Niemczech), ubytek mieszkań szacowano w wielu krajach od 10 do 20%. Tragiczna sytuacja panowała także na wsi, a dramatyzm sytuacji podkreślały olbrzymie straty w transporcie (zniszczeniu uległy drogi, mosty, połączenia kolejowe, niekiedy całe porty). Wojna także przyspieszyła proces zużycia moralnego urządzeń przemysłowych, doprowadziła do bankructwa i likwidacji przestarzałych zakładów przemysłowych. W niektórych branżach nastąpił demontaż istniejących urządzeń i przeniesienie ich do przemysłu wojennego. Normalny proces odnawiania zużytego kapitału trwałego w całej gospodarce odkładany był na lata późniejsze.

Wojna przyczyniła się do dalszych nierównomierności w rozwoju ekonomicznym uprzemysłowionego świata. Najbardziej dramatyczna sytuacja zaistniała w relacjach Europa-Ameryka Północna. Stany Zjednoczone stały się głównym wierzycielem i dostawcą dla Europy Zachodniej. W 1947 r. jej bilans płatniczy osiągnął 7,5 mld USD deficytu. Stany Zjednoczone pospieszyły wprawdzie z pomocą Europie, dostarczając w latach 1945-1947 w ramach „Planu Odbudowy Europy” (*„European Recovery Programme”*), znanego pod nazwą „Planu Marshalla”, około 14 mld USD w formie kredytów bądź też nieodpłatnie,¹⁶ ale większość tych środków otrzymała Europa Zachodnia. Pojawił się jednak problem spłat tych należności, ponieważ konkurencyjność eksportu zachodnioeuropejskiego w tym czasie malała. W tej sytuacji Stary Kontynent coraz bardziej uzależniał się politycznie i ekonomicznie od USA. Przeszkody strukturalne były rezultatem zmiany układu sił także między Europą a pozostałymi krajami zamorskimi. Europa w ciągu ostatniego stulecia czerpała duże zyski z imperiów kolonialnych oraz korzystnej wymiany handlowej, inwestycji i kredytów z krajami zamorskimi. Po wyniszczającej wojnie gospodarka europejska nie była przystosowana do nowych warunków.

Trudności ekonomiczne wywarły wpływ na poziom dochodu narodowego. W latach wojny PKB Europy Zachodniej na jednego mieszkańca zmniejszył się o 20%.¹⁷ Jeszcze dramatyczniej wygląda zestawienie krajów, które osiągnęły najniższy poziom PKB w 1945 r. Na przykład Austria taki sam poziom osiągnęła już w 1886 r., Belgia – w 1924 r., Dania – w 1936 r., Finlandia – w 1938 r., Francja – w 1891 r., Niemcy – w 1908 r., Włochy – w 1909 r., Holandia – w 1912 r., Norwegia – w 1937 r. Przywrócenie PKB do poziomu

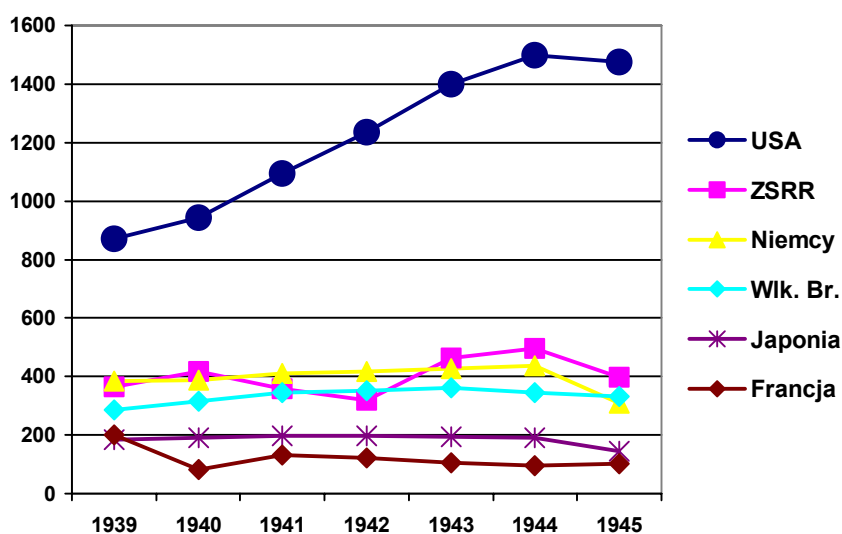
---

¹⁶ W czerwcu 1947 r. sekretarz stanu USA – George Marshall – w przemówieniu wygłoszonym na Uniwersytecie Harvarda wezwał kraje europejskie do podjęcia kroków wiodących do efektywnej współpracy gospodarczej i zadeklarował gotowość Waszyngtonu do udzielenia potrzebnej pomocy w odbudowie gospodarki europejskiej (*The Marshall Plan 1947 w: Documents on European Union*, eds. A.G.Harryvan, J.Van der Harst, nr 5/1997, Houndmills, s.45). Por. także: *Raport Europejskiej Komisji Gospodarczej o sytuacji gospodarczej Europy w 1946 i 1947 r.*, „Prace Instytutu Gospodarstwa Narodowego”, nr 5/1948, s.35-41.

¹⁷ P.Bairoch, *Victoires et déboires. Histoire économique et sociale du monde du XVIe siècle à nos jours*, vol. III, Paris 1997, s.125, 420.

przed wojny w tych krajach trwało nawet do 1951 r. Z państw europejskich jedynie Szwecji, Szwajcarii i Wielkiej Brytanii udało się oprzeć tendencji spadkowej dochodu narodowego. W tym ostatnim kraju PKB na mieszkańca wzrósł nawet w porównaniu z 1939 r. o 10%.¹⁸

Wykres 1. Wielkość i tempo wzrostu PKB 6 mocarstw światowych w latach 1939-1945 (w mld USD o sile nabywczej z 1990 r.)

Źródło: *The Economics of World War II. Six Great Powers in International Comparison*, ed. M.Harrison, Cambridge 1998, s.10-11.

Po 1945 r. wykształciły się dwa supermocarstwa – USA i ZSRR.¹⁹ Z punktu widzenia zmian w strukturze gospodarki światowej i międzynarodowego podziału pracy doniosłe znaczenie miało powstanie bloku komunistycznego. ZSRR inkorporował kilka państw i obszarów niezależnych przed 1939 r. i wspomagał niedemokratyczne rządy w krajach Europy Środkowej i Wschodniej: Polsce, Czechosłowacji, Węgrzech, Bułgarii, Rumunii, Albanii, Jugosławii i wschodnich Niemczech. Zapoczątkowana została w ten sposób rywalizacja dwóch systemów społeczno-politycznych i gospodarczych. W szczytowym okresie „zimnej wojny” w latach 1948-1956 ewidentny był już podział na dwa

¹⁸ *Economic Growth in Europe since 1945*, eds. N.Crafts, G.Toniolo, Cambridge 1996, s.4; *The Economic History of Britain since 1700*, eds. R.Floud, D.McCloskey, Cambridge 1994, vol. 3, s.5; A.Sommariva, G.Tulio, *German Macroeconomic History, 1880-1979. A Study of the Effects of Economic Policy on Inflation, Currency Depreciation and Growth*, London 1987, s.29.

¹⁹ F.R.Willis, *Europe in the Global Age. 1939 to the Present*, New York 1968, s.180.

wrocie obozy: Wschód i Zachód, których wzajemne relacje zostały ograniczone do minimum.

Narastające sprzeczności polityczne między Wschodem a Zachodem oraz trudności w procesie dekolonizacji odbiły się negatywnie na globalnych stosunkach ekonomicznych (głównie jeśli chodzi o współpracę międzynarodową). Jednak w kontekście gospodarki poszczególnych regionów wiele czynników politycznych wpływało stymulująco na ich rozwój. Koniec lat 40. i lata 50. charakteryzowały się bezprecedensową, wysoką dynamiką rozwoju gospodarki światowej oraz jej wyjątkową stabilnością. Wahania koniunkturalne zdarzały się sporadycznie i przybierały najczęściej postać zwolnionego wzrostu produkcji. Wysokie tempo wzrostu gospodarczego, a zwłaszcza produkcji przemysłowej w rozwiniętych krajach kapitalistycznych, było rezultatem splotu wielu czynników politycznych, ekonomicznych, społecznych, technicznych i technologicznych. Dobra koniunktura była nakręcana przez wspomniany „Plan Marshalla”, następnie przez wojnę koreańską.

W ramach „Planu Marshalla” w latach 1948-1951 rozdysponowano kwotę 13,5 mld dol. Z pomocy finansowej i materialnej skorzystało początkowo 16 państw Europy Zachodniej, a w kolejnych latach także RFN i Japonia. ZSRR odrzucił tę pomoc, wymuszając zarazem podobne stanowisko w krajach całego bloku wschodniego. „Plan Odbudowy Europy” przyczynił się w znacznej mierze do rekonstrukcji gospodarki zachodnioeuropejskiej, przede wszystkim zachodnioniemieckiej.²⁰ Największe wsparcie uzyskały Wielka Brytania (3,2 mld) i Francja (2,7 mld dol.), a następnie Włochy (1,5 mld), RFN (1,4 mld), Holandia (1 mld), Grecja i Austria (po 700 mln USD).²¹ Amerykańska pomoc przeznaczona była przede wszystkim na zakup produktów przemysłowych (za ponad 6 mld USD), ale też żywności i artykułów rolnych (5,5 mld USD).²² Czynnikiem napędzającym koniunkturę była także wojna koreańska. Wydatki na zbrojenia oraz uruchomienie w związku z tym całej maszyny produkcyjnej wywołało szybki wzrost gospodarczy.

---

²⁰ *Mały oxfordzki słownik historii świata w XX wieku*, Londyn 1992, s.379.

²¹ J.Foreman-Peck, *A History of the World Economy. International Economic Relations since 1850*, London 1983, s.273., V.Zamagni, *The Economic History of Italy 1860-1990*, Oxford 1997, s.361-362. Pomoc amerykańska w ramach „Planu Marshalla” stanowiła w niektórych krajach od 5% do ponad 8% dochodu narodowego – jak w przypadku Holandii w 1949 r. (J.L. van Zanden, *The Economic History of the Netherlands 1914-1995. A Small Open Economy in the 'Long' Twentieth Century*, London 1998, s.127).

²² D.H.Aldcroft, op.cit., London 1993, s.118. Dokładne wyliczenia wykorzystania „Planu Marshalla” przedstawia M.Hogan. Według niego finansowa pomoc USA przeznaczona była głównie na import paliwa (1,5 mld USD), żywności i nawozów (3,2 mld USD), surowców i półproduktów (3,4 mld USD) oraz maszyn, sprzętu i pojazdów (1,8 mld USD). Zob. więcej: M.Hogan, *The Marshall Plan. America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952*, Cambridge 1989.

W szczytowym okresie „zimnej wojny” w szybkim tempie rozwijała się przede wszystkim gospodarka Ameryki Północnej, zwłaszcza Stanów Zjednoczonych. W latach 1950-1955 produkcja przemysłowa w tym kraju wzrosła o 45%. Większość państw Europy Zachodniej, po przejściowych trudnościach, weszła także na ścieżkę przyspieszonego wzrostu gospodarczego. W 1951 r. poziom produkcji przemysłowej przekroczył o 50% wysokość produkcji sprzed wojny.²³

W tym czasie dynamicznie rozwijała się także gospodarka w krajach realnego socjalizmu. W latach 1950-1955 rozwój produkcji przemysłowej wahał się w granicach 13-20% rocznie dla poszczególnych państw. Najbardziej dynamicznie rozwijały się te kraje, w których poziom wyjściowy był najniższy. W wysokim tempie powiększał się też potencjał przemysłowy Związku Radzieckiego (o około 14% rocznie). Dzięki temu udział Europy w światowym PKB wzrósł o kilka procent.²⁴

Oslabienie nastrojów zimnowojennych po roku 1956 wywarło pozytywny wpływ na przemiany w gospodarce światowej, a zwłaszcza na rozwój międzynarodowego handlu. Konsekwencją procesu odprężenia była normalizacja stosunków między krajami kapitalistycznymi i socjalistycznymi, a także postępy dekolonizacji oraz przemiany wewnętrzne w krajach bloku wschodniego.

W okresie 1956-1970 największym beneficjentem rozwoju gospodarki światowej był świat zachodni,²⁵ który przeżywał wtedy okres prosperity trwający do początku lat 70. Dekadę lat 60. nazywa się nawet często „złotym wiekiem” w gospodarce Zachodu, po „srebrnym wieku” lat 50.²⁶ Roczne tempo wzrostu wynosiło ponad 5%, co nie miało odpowiednika w historii ekonomii. Imponujące tempo wzrostu produkcji przemysłowej osiągnęła Japonia, która w latach 60. miała wskaźnik 12,5% wzrostu rocznie. Nie bez kozery okres ten przyjmuje się tam powszechnie za czas cudu gospodarczego. W skali europejskiej podobne „cuda” wydarzyły się w Niemczech Zachodnich i we Włoszech, gdzie średnie tempo wzrostu produkcji przemysłowej w okresie 1956-1970 wynosiło odpowiednio 6 i 7%.²⁷ Właściwie wszystkie kraje Europy Zachodniej rozwijały

---

²³ *Kraje kapitalistyczne. Informator statystyczny*, Warszawa 1964, s.74-75; P.Jachowicz, *Gospodarka Stanów Zjednoczonych Ameryki w latach 1945-1991 w: Powszechna historia gospodarcza 1918-1991*, red. W.Morawski, Warszawa 1994, s.163; M.Beaud, *Histoire du capitalisme de 1500 a nous jours*, Paris 1990, s.281.

²⁴ V.Prucha i in., *Rozwój gospodarczy europejskich krajów socjalistycznych*, Warszawa 1981, s.219-227; A.Maddison, *Monitoring the World Economy 1820-1992*, OECD, Paris 2000, s.332-333.

²⁵ Przez świat Zachodu rozumiemy Europę Zachodnią, Stany Zjednoczone, Kanadę, Australię, Nową Zelandię i wprawdzie odmienną kulturowo, ale bliską temu blokowi gospodarczo Japonię.

²⁶ Autorzy zachodni zresztą często rozszerzają okres „złotego wieku” nawet na czas od wprowadzenia „Planu Marshalla” do 1973 r., tj. kryzysu naftowego.

²⁷ *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1965* (dalej RSM), s.87-88; RSM 1973, s.116-117; J.Soldaczuk, *Współczesna gospodarka światowa. Struktura, mechanizm, tendencje*, Warszawa 1987, s.94-96.

się w szybkim tempie. Korzystały one przy tym z doświadczeń i pomocy Stanów Zjednoczonych. Transfer kapitału i nowoczesnej technologii amerykańskiej procentował w postaci dobrych wyników w gospodarce.

W latach 1950-1970 udział państw-członków Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej zwiększył się blisko dwukrotnie (z 16 do 31%) w światowej produkcji, ale przeciętny przyrost roczny produkcji w latach 60. zmniejszył się w porównaniu z poprzednią dekadą prawie o połowę. Ekonomikę krajów socjalistycznych zdominowały nakłady na przemysł ciężki i zbrojenia.²⁸ Niemniej Europa Wschodnia poprawiła swą pozycję w gospodarce światowej, chociaż dystansu do Europy Zachodniej nie była w stanie nadrobić.

W latach 60. wzrosło znaczenie handlu zagranicznego w gospodarce światowej. Świadczyło o tym blisko dwukrotne zwiększenie się udziału eksportu w wytworzeniu globalnego PKB. W porównaniu z początkiem lat 50., kiedy udział ten wynosił 5,5%, w roku 1970 przekroczył on 10%.²⁹ Niezmiennie w wymianie międzynarodowej przewodził świat Zachodu, na który przypadało 60% światowego eksportu, z tym że rosła rola Europy Zachodniej, a zmniejszało się powoli znaczenie Stanów Zjednoczonych, które szczyt ekspansji handlowej miały już za sobą (przypadał on na lata 50.). Minimalnie wzrósł w wymianie handlowej udział bloku socjalistycznego: według różnych danych w końcu lat 60. wynosił on od 7,5 do 10%. Za sprawą Japonii, swój udział do 1970 r. powiększyła Azja (do około 20%).³⁰

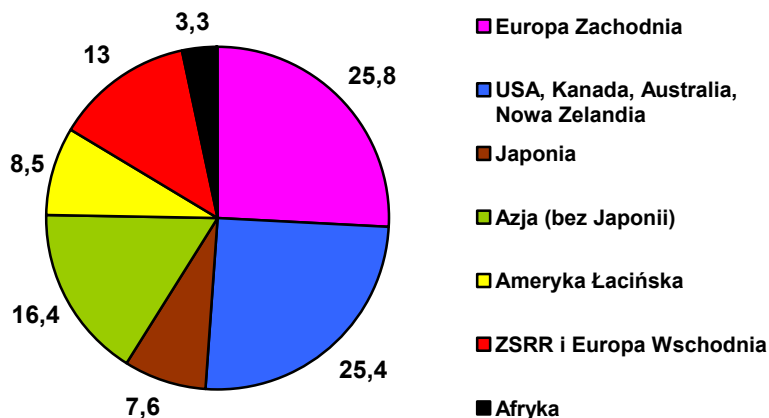
Wykres 2. Udział poszczególnych regionów w PKB świata w 1970 r. (w %)

---

²⁸ Zob. szerzej: J.Kaliński, Z.Landau, *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa 2003, s.294-297.

²⁹ A.Maddison, *Monitoring the World Economy...*, op.cit., s.127.

³⁰ D.H.Aldcroft, op.cit., s.193; V.Perlo, *The Unstable Economy: Booms and Recessions in the United States since 1945*, New York 1973, s.204.

Źródło: A.Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective*, OECD, Paris 2002, s.127.

W tej sytuacji udział poszczególnych regionów świata w światowym PKB uległ do 1970 r. znacznym zmianom. Europa Zachodnia w przybliżeniu zrównała się z Ameryką Północną (w 1950 r. Stary Kontynent był w gorszej sytuacji, tj. przypadało nań 26,5% wobec odpowiednio 30,5%). Największego skoku, dzięki Japonii, dokonała Azja – z 18,5 do 24%.³¹

Początek lat 70. przyniósł ze sobą poważne zmiany ekonomiczne, spowodowane kryzysami: walutowym w 1971 r. oraz energetycznym w 1973 r., które doprowadziły do załamania gospodarczego w latach 1974-1975. Kryzys objął wszystkie uprzemysłowione kraje kapitalistyczne, a później również blok socjalistyczny. Po raz pierwszy w powojennych dziejach wystąpił tzw. wzrost ujemny, czyli absolutne obniżenie się produktu narodowego w stosunku do roku poprzedniego. W drugiej połowie lat 70., pod wpływem skorygowanej polityki ekonomicznej, sytuacja gospodarcza Zachodu ulegała stopniowej poprawie. Najszybciej z trudnościami uporały się Stany Zjednoczone, natomiast znacznie dłużej z kryzysem ekonomicznym borykała się Europa Zachodnia. Najciężej recesję w latach 70. przechodziła Wielka Brytania.³²

Począwszy od 1984 r. można mówić o powrocie dobrej koniunktury w gospodarce państw zachodnich. Tempo produkcji przemysłowej w latach 70. wynosiło 3,5%, a w latach 80. około 3% rocznie. Najszybciej rosła w latach 1981-1990 produkcja w Japonii (blisko 4%) i w Stanach Zjednoczonych (2,6%); znacznie wolniej w Europie Zachodniej (1,8%).³³ W przeciwieństwie do uprzemysłowionych państw Zachodu, w krajach realnego socjalizmu recesja

³¹ A.Maddison, *The World Economy...*, op.cit., s.329-330.

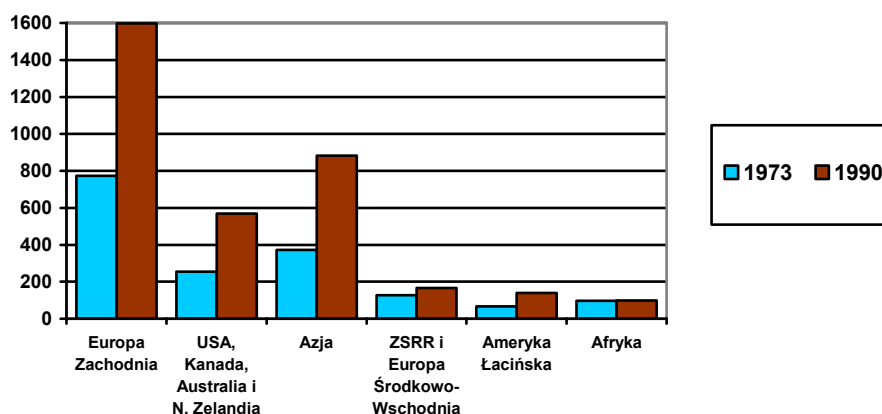
³² J.Kaliński, *Zarys historii gospodarczej XIX i XX w.*, Warszawa 2000, s.298-299.

³³ D.H.Aldcroft, op.cit., s.221.

z biegiem lat pogłębiała się. W końcu lat 80. doszło do rozkładu gospodarki centralnie planowanej.³⁴ Stan ekonomiki w Europie Wschodniej osłabiał pozycję Starego Kontynentu jako całości.

W tej sytuacji Europa Zachodnia musiała podjąć spory wysiłek, aby utrzymać się w triadzie mocarstw gospodarczych ze Stanami Zjednoczonymi i Japonią. Do wzmocnienia potencjału ekonomicznego tej części kontynentu przyczyniało się rozszerzanie Wspólnot Europejskich oraz nasilanie się i pogłębianie procesów integracyjnych w ich ramach.³⁵ Nowe warunki umożliwiły handlową ekspansję Europie Zachodniej. W latach 80. była ona regionem, którego eksport rósł najszybciej w świecie, średnio ponad 5% rocznie (por. wykres 3).

Wykres 3. Wartość światowego eksportu według regionów w 1973 i 1990 r. w cenach stałych (w mld USD o sile nabywczej z 1990 r.)

Źródło: A.Maddison, *The World Economy...*, op.cit., s.362.

Wyraźnej poprawie uległa także stopa życiowa mieszkańców Europy Zachodniej. W grupie 20 państw o najwyższym PKB na mieszkańca w 1989 r. aż 12 pochodziło z tego obszaru (zob. tabelę 3). Natomiast analizując wielkość PKB, to biorąc pod uwagę narodowe gospodarki największy produkt wytworzyły Stany Zjednoczone (21% światowego produktu), Japonia, Chiny i ZSRR. W pierwszej dziesiątce były wciąż: RFN, Francja, Wielka Brytania

³⁴ Zob. szerzej: J.Skodlarski, *Zarys historii gospodarczej Polski*, Warszawa-Lódź 2000, s.510-518.

³⁵ Zob. odpowiednie dokumenty w: *Dokumenty Wspólnot Europejskich*, oprac. A.Przyborowska-Klimczak, S.Skrzydło-Tefelska, Lublin 1994.

i Włochy. W sumie te cztery gospodarki współtworzyły ponad 15% światowego produktu.³⁶

Załamaniem się światowego systemu komunistycznego w latach 90. wywarło decydujący wpływ na oblicze gospodarki światowej. Byłe państwa socjalistyczne znalazły się w orbicie gospodarki rynkowej. Chiny wprawdzie pozostały państwem komunistycznym, ale stopniowo i z dużym powodzeniem rozszerzały enklawy gospodarki rynkowej. Pozycję Europy Zachodniej wzmocniło zbliżenie Europy Środkowej i Wschodniej do zachodnioeuropejskich struktur integracyjnych.

W latach 90. w szybkim tempie rosła produkcja przemysłowa świata. Przewagę w tej dziedzinie powiększyła Ameryka Północna (wzrost o 40%); dystans do czołówki światowej nadrabiała Azja (wzrost o 70% bez Japonii i Izraela), zaś Europa spowolniła swój wzrost (wzrost tylko o 4%). Należy jednak zauważyć, że wytwórczość w krajach Unii Europejskiej powiększyła się w tym czasie o 17%. Natomiast w dramatycznej sytuacji po zerwaniu z systemem realnego socjalizmu znalazły się państwa Europy Środkowej i Wschodniej.

Tabela 3. Ranking państw wg PKB *per capita* w 1989 r.

(w dolarach o sile nabywczej z 1990 r.)*

Pozycja	Państwo	PKB <i>per capita</i>
1.	Stany Zjednoczone	23 059
2.	Szwajcaria	21 062
3.	Kanada	19 174
4.	Dania	18 267
5.	Norwegia	18 173
6.	Japonia	17 941
7.	Francja	17 728
8.	Szwecja	17 593
9.	Australia	17 039
10.	Finlandia	16 940
11.	Belgia	16 738
12.	Holandia	16 699
13.	RFN	16 551
14.	Wielka Brytania	16 404
15.	Austria	16 293
16.	Włochy	15 988
17.	Nowa Zelandia	14 040
18.	Singapur	13 438
19.	Izrael	12 637

---

³⁶ Obliczenia wg: A.Maddison, *The World Economy...*, op.cit., s.268-327, 330-331.; idem, *Monitoring the World Economy...*, op.cit., s.30.

20.	Zjednoczone Emiraty Arabskie	11 995
-----	------------------------------	--------

* Ranking nie uwzględnia mniejszych krajów jak np. Luksemburg czy Islandia.

Źródło: A.Maddison, *The World Economy...*, op.cit., s.276-279, 288-290, 304-308, 322-327, 337-342.

Tabela 4. Dynamika produkcji przemysłowej świata w latach 1980-1999
(1990 r.=100)

	1980	1990	1995	1999
ŚWIAT	81	100	111	129
Kraje wysoko rozwinięte	82	100	108	123
Kraje rozwijające się	79	100	125	149
Ameryka Północna	81	100	114	140
Ameryka Łacińska	87	100	117	131
Azja	69	100	111	123
Europa	88	100	96	104
Unia Europejska	89	100	105	117
Oceania	68	100	108	118

Źródło: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2001*, Warszawa 2001, s.596.

Poważne zmiany dokonały się w strukturze przemysłu. Polegały one na stopniowym odchodzeniu od tradycyjnych gałęzi w kierunku rozwoju branż nowoczesnych, określanych jako intelektualnie intensywne, o dużej zawartości wiedzy.³⁷ Największy postęp w tej dziedzinie odnotowano w Japonii i w Stanach Zjednoczonych. Pierwszy z tych krajów zapewnił sobie przewagę komparatywną

w przemysłach związanych z elektroniką i sektorem transportu, natomiast USA dominowały w przemyśle związanym z badaniem kosmosu, zbrojeniami, w produkcji oprogramowania komputerowego i sprzętu internetowego. W dziedzinach wyżej zaawansowanych technologii osiągnięcia Europy pozostawały w tyle za rezultatami Japonii i USA.³⁸

W mniejszym tempie rozwijała się światowa produkcja rolnicza: w latach 90. powiększyła się ona o 23%. W tej dziedzinie najbardziej przyspieszyła Azja (wzrost o 47%), następnie Ameryka Południowa (38%), Afryka (29%) i Oceania (25%). Znaczny spadek produkcji rolniczej miał miejsce w Europie (około 7%),

³⁷ Zob. szerzej: J.Dudziński, *Współczesna gospodarka światowa*, Warszawa 1994; J.Lisikiewicz, *Rozwój przemysłu we współczesnym świecie*, Warszawa 1993.

³⁸ Z.Wysokińska, *Konkurencyjność w międzynarodowym globalnym handlu technologiami*, Warszawa-Lódź 2001, s.111-112.

natomiast w większości krajów rozwiniętych odnotowano stabilizację jej poziomu.³⁹

W omawianym okresie zwiększyła się rola handlu międzynarodowego w gospodarce światowej. W tym czasie światowy import (bez ZSRR oraz Europy Środkowej i Wschodniej) powiększył się o 72% (w latach 80. o 37%), natomiast eksport o 71% (we wcześniejszej dekadzie o 35%). Kraje rozwijające się nadrobiły dystans do państw uprzemysłowionych. W zakresie dynamiki importu i eksportu Europa Zachodnia nie dotrzymywała tempa wzrostu obrotów towarowych Azji oraz Ameryki Północnej.

Tabela 5. Tempo wzrostu handlu światowego (import+eksport) w latach 1980-1999 (1990 r.=100)

	1980	1990	1995	1999
ŚWIAT (bez Rosji i Europy Środkowej i Wschodniej)	64	100	137	172
Kraje rozwinięte gospodarczo	65	100	128	163
Kraje rozwijające się	61	100	166	201
Ameryka Północna	66	100	137	186
Azja	61	100	123	136
Europa Zachodnia	65	100	125	159
Oceania	62	100	135	171

Źródło: *Rocznik Statystyczny...*, op.cit., s.596-597.

Generalnie rzecz biorąc, w latach 90. gospodarka światowa jako całość wyraźnie przyspieszyła. Ogółem PKB wzrósł w tym okresie o 37%, tj. o 10% więcej niż w latach 80. Na ten postęp w największym stopniu zapracowały kraje rozwijające się, które osiągnęły przyrost o blisko 60% (w poprzedniej dekadzie o połowę mniej). Ekspansję gospodarczą kontynuowała Azja, która powiększyła PKB o 85% (w latach 80. o blisko 50%). Europa natomiast pozostawała w tyle w wyścigu o przodownictwo wśród regionów uprzemysłowionych.

Tabela 6. Wzrost produktu PKB w świecie w latach 1980-2000 (1990 r.=100)

	1980	1990	1995	2000
ŚWIAT	73	100	119	137*
Kraje wysoko rozwinięte	76	100	110	124*
Unia Europejska	80	100	107	122
Francja	81	100	105	120
Niemcy	81	100	108	119
Wielka Brytania	77	100	107	122
Włochy	80	100	108	115

³⁹ *Statistical Yearbook, Forty-third Issue*, New York 1999, s.9.

Japonia	68	100	107	113
Kanada	76	100	108	128
Stany Zjednoczone	77	100	111	136
Kraje rozwijające się	69	100	132	159*
Afryka (bez Egiptu)	81	100	108	122**
Ameryka Łacińska	85	100	118	131**
Azja	51	100	150	185*
Europa (łącznie z Turcją)	91	100	103	116**

* 1999 r.

** 1998 r.

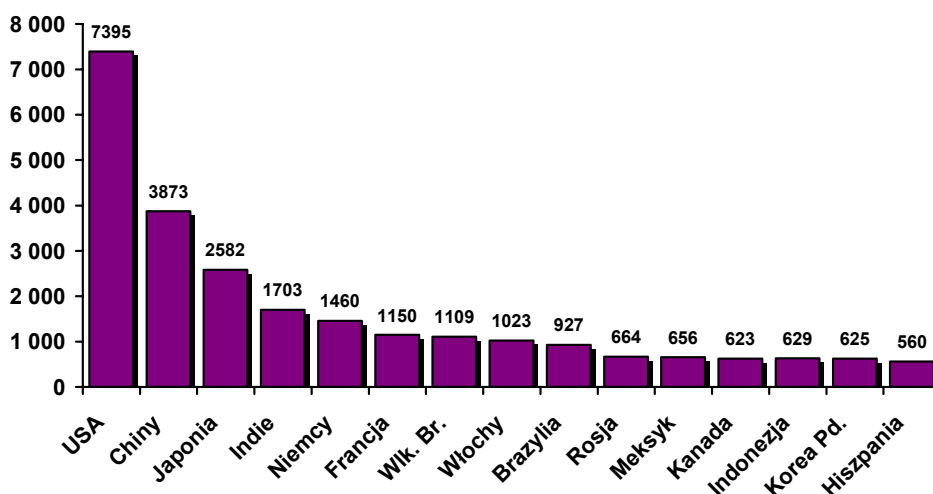
Źródło: *Rocznik Statystyczny...*, op.cit., s.598.

Poziom PKB pozwala na wyodrębnienie najsilniejszych ekonomicznie państw w ostatniej dekadzie XX stulecia. (Klasyfikację tę przedstawia wykres 4.) Przygniatająca i niezmienna była przewaga Stanów Zjednoczonych: wielkość ich PKB przekroczyła w 1998 r. 7 bln USD (a w 2000 r. już 9 bln USD). Decydujący wpływ na postęp w gospodarce amerykańskiej miał rozwój technologii wyższego rzędu, który był możliwy dzięki wielkim nakładom przeznaczonym na naukę i badania. W okresie 1990-2000 największy przyrost dochodu osiągnęły Chiny (aż o 143%), Stany Zjednoczone (o 36%), Brazylia (o 24%) i Wielka Brytania (o 22%).⁴⁰

Wykres 4. PKB 15 największych narodowych gospodarek w 1998 r.
(w mld USD o sile nabywczej z 1990 r.)

⁴⁰ *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 1999*, Warszawa 1999, s.707-715.

Źródło: A.Maddison, *The World Economy...*, op.cit., s.272-342.

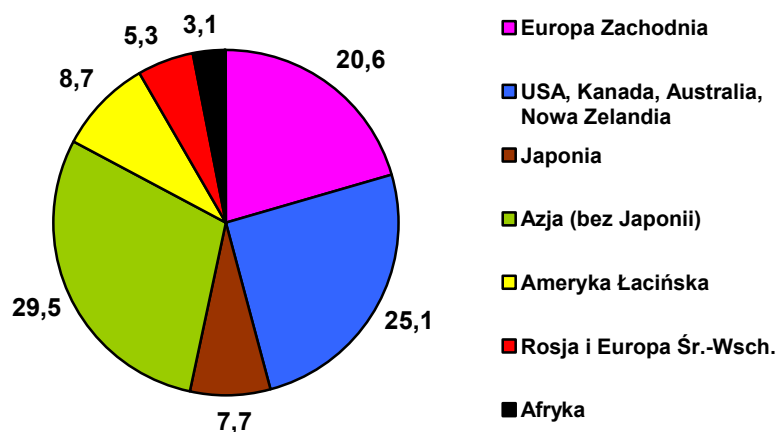
W czołowej piętnastce państw o najwyższym PKB zwraca uwagę wysoki udział państw azjatyckich, reprezentowanych przez pięć krajów. Przedstawiciele Europy w tej klasyfikacji jest sześciu (uwzględniając Rosję), a obu Ameryk – czterech. Zmiany w rozdziale globalnego PKB przedstawione są także na wykresie 5. Udział Azji w 1998 r. zwiększył się w okresie dwudziestu lat z 24% do ponad 37%. Wzrost ten odbył się kosztem całej Europy (spadek udziału Europy Zachodniej w światowym PKB z blisko 26% do niecałych 21% oraz Europy Wschodniej z 13% do zaledwie 5%). Bardzo zbliżony do poziomu z 1970 r. był natomiast udział PKB zachodniej gospodarki pozaeuropejskiej oraz Ameryki Łacińskiej i Afryki.

W latach 90. pozycja Europy w gospodarce światowej uległa więc pogorszeniu. Jednakże po powstaniu w 1992 r. Unii Europejskiej nasiliły się pozytywne tendencje w gospodarce krajów zachodnioeuropejskich, a mianowicie wzrosły obroty handlowe, zwiększyła się konkurencyjność gospodarek oraz jej efektywność, wzrósł także dobrobyt w państwach Unii.⁴¹ Wprowadzenie wspólnej waluty przez większość państw członkowskich UE pobudziło inwestycje zagraniczne oraz ułatwiło międzynarodowy przepływ kapitałów. W zakresie międzynarodowych fuzji i przejęć Europa wysunęła się przed Stany Zjednoczone. Transakcje połączeń w Europie wyniosły w 1999 r. 582 mld dol.,

⁴¹ Por.: Z.Wysokińska, J.Witkowska, *Integracja europejska. Rozwój rynków*, Warszawa-Lódź 2001, s.150-152.

co stanowiło 73% wartości wszystkich przeprowadzonych transakcji tego typu w świecie.⁴²

Wykres 5. Udział poszczególnych regionów w światowym PKB w 1998 r.
(w %)

Źródło: A.Maddison, *The World Economy...*, op.cit., s.127.

Czynnikiem pozytywnym była także stabilizacja gospodarcza w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, co w sytuacji bliskiego przystąpienia większości z nich do Unii Europejskiej zwiększa szanse całego kontynentu w trudnej rywalizacji międzynarodowej.

⁴² A.Rutkowski, *Ponad kryzysem*, „Nowe Życie Gospodarcze”, 18.04.1999, s.16.